

NYELVTUDOMÁNY

EGY JELENTÉSSZERKEZET ÖSSZEHASONLÍTÓ PRAGMATIKAI VIZSGÁLATA¹

BÉKÉSI IMRE

Felszíni formákat össze lehet hasonlítani felszíni formákkal, s bizonyos tanulságokhoz is hozzá lehet így jutni. Eredményes azonban akkor lehet igazán ez a munka, ha mélyszerkezeti reprezentációját tudjuk adni a vizsgált szemantikai struktúrának, s hozzá viszonyítjuk mind a forrásnyelvi, mind pedig a célnyelvi megjelenési formákat.

Dolgozatomban egyetlen szemantikai struktúrával foglalkozom. Meghatározó relációja (Deme László kifejezésével: fő viszonya) az OPPOZÍCIÓ, modelláló kötőszava egyes felszíni formáiban a *de* (francia *mais*, német *aber*, orosz *no*). Vizsgálatom teljes anyaga, melyből e dolgozatban szemléltető részletet közlök, kb. 120 szöveg- és mondatrészlet a *M a d a m e B o v a r y*ból, valamint ennek német, orosz és magyar fordításai. Az alábbiakban példaként két részletet mutatok be: az (1) és a (2) példa elemzését.

(1) példa

*Egy kis beszélgetésre a lányhoz is bement volna, de a szemérem visszatartotta.*²

¹ A tanulmány német nyelvű változata elhangzott a *Neue Tendenzen in der Komparatistik* (Internationale Konferenz für Vergleichende Literaturwissenschaft) c. konferencián. (Szeged, 1990. okt. 4-6.)

² Flaubert: *M a d a m e B o v a r y*. Garnier Classics. 1963.
Elle serait bien descendue causer avec la bonne, mais une pudeur la retenait. p. 60.
Sie gerne hinuntergegangen, um mit dem Dienstmädchen zu plaudern, aber sie war zu stolz dazu.
(Deutsch von René Shickele und Irene Riesen. Zürich: Diogenes Verlag. 1980. S 80.)

Ez egy komplex mondat, amelynek két tagja mellé további két tagot explikálhatunk. Egyiket az előtag elé (*Emma nagyon unatkozott*), másikat az utótag után (*Nem ment be a lányhoz beszélgetni*). Többébb rekonstruálhatjuk azt a két általános tételt is, amelyek – e példában – pragmatikai preszuppozíciókként vehetnek részt a szemantikai struktúra létrehozásában. E két preszuppozíciót implikáció formájában adom meg (*ha, akkor*).³ Táblázatként a szemantikai struktúra ezeket a tagokat tartalmazza (I. táblázat):

A szillogizmusok szerkezete	Relációk	(A) szillogizmus	(B) szillogizmus
Felső premisszák (mint pragmatikai preszuppozíciók)	Implicatio generalis	Ha valaki nagyon unatkozik,	Ha a ház úrnője büszke, (szemérmes),
	Conditio generalis		
	Implicatum generale	akkor (általában) bárkit elfogad beszélgetőpartnernak.	akkor (konvencionálisan) ez az érzés nem engedi, hogy a cselédlánnyal beszélgessen.
Alsó premisszák	Implicatio singularis	Emma nagyon unatkozott.	A szemérem visszatartotta.
Konklúziók	Conditio singularis		
	Implicatum singulare	Egy kis beszélgetésre a lányhoz is bement volna.	Nem ment be a lányhoz beszélgetni.

Ona s udowol'stwiem sošla bi na kuhnju pobol'tat' so služankoj, no jejo uderžival stüid. (Alexandr Romm. Moszkva – Leningrád: Gos. Izd. Iľud. Lit. 1933. p. 112.)

Keďve leit volna lemenni a cselédjéhez egy kis beszélgetésre, de elszégyellte magát, hogy erre gondolt, s mégis csak odafenn maradt. (B o v a r y n é. Ford. Ambrus Zoltán: Budapest: Révai Testvérek. 1904. 70. o.)

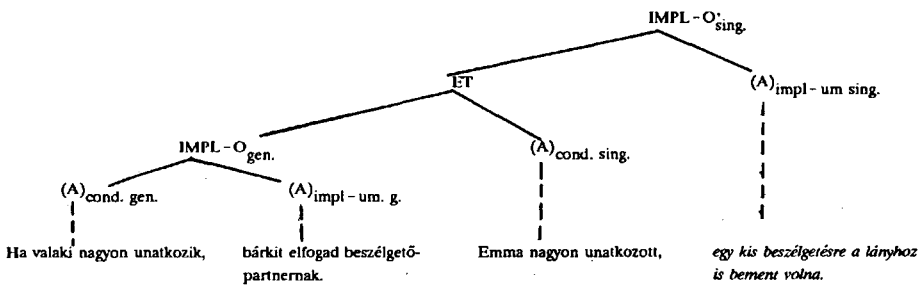
Ha méltósága nem tartja vissza, lement volna a cselédhez beszélgetni. (B o v a r y n é. Ford. Hajós Sándor. Budapest: Est Lapok. 1933. 28. o.)

Egy kis beszélgetésre a lányhoz is bement volna, de a szemérem visszatartotta. (B o v a r y n é. Ford. Gyergyai Albert. Budapest: Magyar Helikon, 1963. 74. o.)

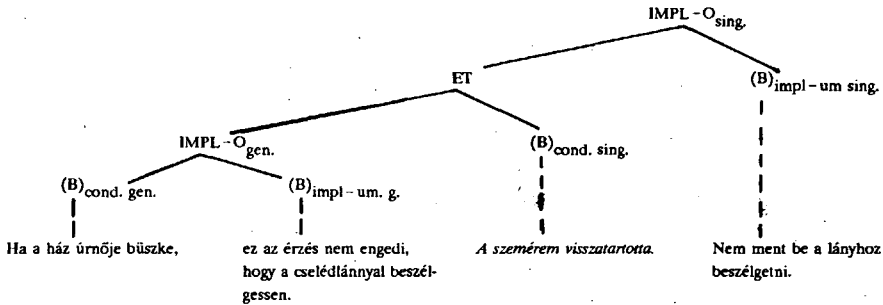
³ Az általánosan érvényes implikáció itt – miként az élőnyelvi vizsgálatokban – csupán egy szerep, annak logikai kötelezettsége nélkül. Ugyanez áll a szillogizmusra is.

Az I. táblázat (A) és (B) szillogizmusait – mint a szemantikai struktúra első és második felét – fa-diagramon is lehet ábrázolni. Ezt PETŐFI S. JÁNOS segítségével alakítottam ki:⁴

(A) szillogizmus

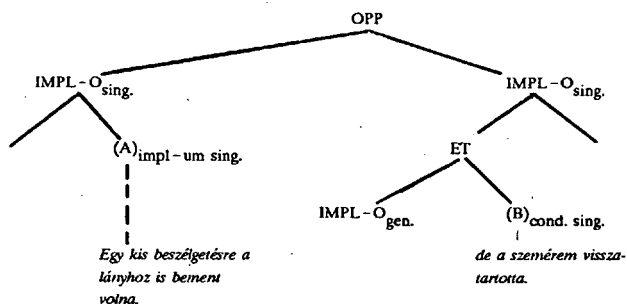

(B) szillogizmus

⁴ Szemantikai struktúrák mélyszerkezeti reprezentációihoz Petőfi S. János egy kanonizált nyelvet dolgozott ki, valamint egy elméletet, amelyet – Textstruktur–Weltstruktur rövidítéseként – TeS-WeSt néven ismer a szövegkutatás. Magyar nyelvű áttekintése: PETŐFI S. JÁNOS: Szöveg, szövegten, műelemzés. (Textológiai tanulmányok) Budapest: OPI, 1990.

A szemantikai struktúrát az (A) és a (B) szillogizmus együtt alkotja. Az alábbi sémáról leolvasható, hogy az OPPOZÍCIÓ nem két tagmondat, hanem két szillogizmus között viszonyít. Az is leolvasható, hogy az előtag egyedi implikátum: az (A) szillogizmus konklúziója; az utótag pedig egyedi conditio, azaz implikáló: a (B) szillogizmus alsó tétele.

A fenti sémáról leolvasható, hogy a *de* kötőszóval viszonyított felszíni szerkezet elő- és utótagja hol helyezkedik el a teljes mélyszerkezetben. Az előtag explicit jelentésével (*Egy kis beszélgetésre a lányhoz is bement volna*) az (A) szillogizmus felső és alsó tétele jár együtt; az utótag explicit jelentésével pedig a (B) szillogizmus felső tétele, valamint konklúziója.

Ha mindig csak két tag, s mindig ugyanebben a két pozícióban lenne explicit, akkor a jelen szemantikai struktúra ismerete nem érne sokat sem az egynyelvű, sem pedig a konfrontatív vizsgálatok számára. Az alább következő (2) példában azonban három tag jelenik meg a felszíni struktúrában, s e háromból csak egy közös pozíció van az (1) példával: a (B) szillogizmus conditio singularisáé:

(2) [Charles] benyitott a konyhába, de nem látta meg mindjárt Emmát.⁵

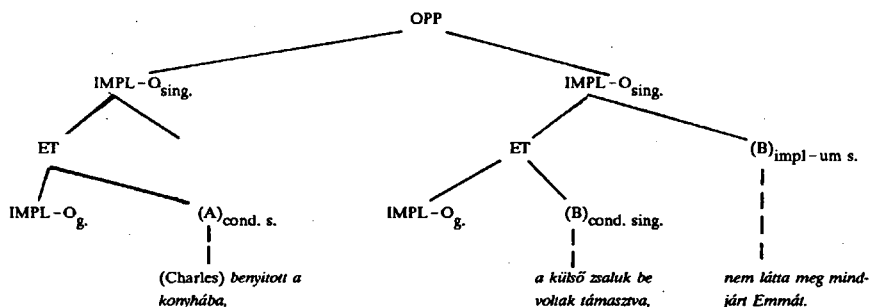
⁵ *il entra dans la cuisine, mais n'aperçut point d'abord Emma; les auvents étaient fermés.* p. 20.
er trat in die Küche, ohne Emma zunächst zu bemerken: die Fensterläden waren geschlossen. S. 31.
on wošol na kuhnju, no snačala ne zametil Emmu: stawni büli zakriü. p. 71.

Bement a konyhába, de eleinte nem vette észre Emmát: a konyha zsalugátere le volt eresztve. (Ambrus Z. 22. o.)

Bement a konyhába, a zsalugáter be volt húzva, s nem vette észre azonnal Emmát. (Hajós S. 28. o.)
benyitott a konyhába, de nem látta meg azonnal Emmát, a külső zsaluk be voltak támasztva.

(Gyergyai A. 26. o.)

Ez a komplex mondat három explicit tagot tartalmaz. Az explikálható negyediket, valamint a rekonstruálható két preszuppozíciót a II. táblázat mutatja be. Az alábbi sémán, amely a (2) példa szemantikai struktúráját reprezentálja, az IMPL-O generalisnak csak a helyét tüntetem fel:

Az (1) és a (2) példa szemebetűnő tanulsága, hogy az IMPLICATIO singularis mindkét tagja explikálódhatik: vagyis nemcsak az implikátum, hanem az implikáló szerepű conditio is. A (2) példában ugyan csak a (B) szillogizmus ilyen, de találhatunk példát mindkét szillogizmus explikálására is.⁶

⁶ *Vége a tanévnek, haza kéne utaznom Zámolyra, de nem megyek, mert egyik tanárom beajánlott a tűzoltósághoz tűzörnek...* (Csoóri Sándor) – E mondat elemzése: BÉKÉSI IMRE, A kettős szillogizmus. In: Szemiotikai szövegtan (szerk. PETŐFI S. JÁNOS és BÉKÉSI IMRE) 2. A magyar szövegkutatás irodalmából. Acta Acad. Paed. Szeged. Series Ling. – Litt. – Aest. 1991.

A szillogizmusok szerkezete	Relációk	(A) szillogizmus	(B) szillogizmus	
Felső premisszák (mint pragmatikai preszuppozíciók)	Implicatio generalis	Conditio generalis	Ha valaki belép egy helyi- ségbe,	Ha egy helyiség be van sőtétve,
		Implicatum generale	akkor (általában) azonnal megpillantja azt, aki bent tartózkodik.	akkor az, aki oda belép, általában nem látja meg azonnal azt, aki bent tar- tózkodik.
Alsó premisszák	Implicatio singularis	Conditio singularis	(Charles) benyitott a kony- hába,	A külső zsaluk be voltak támasztva,
Konklúziók		Implicatum singulare	azonnal meg kellett volna pillantania az ott tartóz- kodó Emmát.	Nem látta meg mindjárt Emmát.

További tanulságokhoz az egyes fordítások egybevetéséből juthatunk. Ezek egyikét két magyar fordítás nyújtja számunkra. Az egyik – Gyergyai Alberté – követi a jelentésrészek eredeti sorrendjét:

*benyitott a konyhába, de nem látta meg mindjárt Emmát:
a külső zsaluk be voltak támasztva;*

egy korábbi fordító – Hajós Sándor – azonban visszafordított két jelentésrészletet az IMPLICATIO természetes sorrendjéhez:

Bement a konyhába, a zsalugáter be volt húzva, s nem vette észre azonnal Emmát.

E két fordításrészlet a felszíni szerkezet tagjai sorrendi viszonyainak vizsgálhatóságát szemlélteti. További tanulságokhoz a nyelvi – szintaktikai – különbségek feltárásából juthatunk. Az itt alapul vett német fordítás például nem tagmondatként hozza az ellentét utótagját (*hat aber Emma nicht sofort erblickt*), hanem mondatrészként:

*„er trat in die Küche. ohne Emma zunächst zu bemerken:
die Fensterläden waren geschlossen“.*

A mélystruktúra ismeretében nem lehet kétséges, hogy e szegmentum jelentése az IMPLICATUM singulare szerepét tölti be a (B) szillogizmusban: s ez a szerep nincs kötve meghatározott szintaktikai formához.

A fentiek első, további igazolást váró tanulságai:

1. Az OPPOZÍCIÓ, amelyet a felszíni szerkezetekben a *de* képvisel, nem csupán két tagmondat, hanem két szillogizmus között viszonyít.
2. A felső premisszák mindkét szillogizmusban többnyire implicitek maradnak, s pragmatikai preszuppozíciókként viselkednek.
3. A két alsó premissza és a két konklúzió explicit is lehet, de e négy komponensből elegendő egy-egy is.

KONFRONTATIVE PRAGMATISCHE UNTERSUCHUNG EINER SEMANTISCHEN STRUKTUR

IMRE BÉKÉSI

Der Autor untersucht die **opposition**, die Relation, die in der Oberflächenstrukturen durch „*aber*“ (französisch: *mais*, russisch: *no*, ungarisch: *de*) ausgedrückt wird.

Es wird vom Autor festgestellt, daß die OPPOSITION nicht zwischen zwei Gliedsätzen, sondern zwischen zwei Syllogismen besteht.

Der Autor gibt die Tiefenstruktur der analysierten semantischen Struktur an, und vergleicht mit ihr die einzelnen Übersetzungen.